

Volume 22, Issue 1
June 2024

ISSN 1731-8297, e-ISSN 6969-9696
<http://czasopisma.uni.opole.pl/index.php/osap>

VARIA
received 2023-31-07
accepted 2024-02-23
published online 2024-07-17

VIIIth International Conference of the Balkan Association of Roman Law and Roman Legal Tradition

Societas pro Iure Romano

Cres, 5–6 October 2023

VIII Międzynarodowa Konferencja Bałkańskiego Stowarzyszenia
Prawa Rzymskiego i Rzymskich Tradycji Prawnych

Societas pro Iure Romano

Cres, 5–6 października 2023 r.

PIOTR SADOWSKI

Uniwersytet Opolski

ORCID: 0000-0002-2422-8793, psadowski@uni.opole.pl

Citation: *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne* 22(1): 203–209. DOI: 10.25167/osap.5271

W dniach 5–6 października 2023 r. w mieście Cres, na wyspie o tej samej nazwie, w Chorwacji odbyła się VIIIth International Conference of the Balkan Association of Roman Law and Roman Legal Tradition „Societas pro Iure Romano” pt. „Feminae”. Organizatorem konferencji był Wydział Prawa Uniwersytetu w Rijece. Wydarzenie naukowe miało miejsce w Pałacu Moise – szesnastowiecznej budowli, która po gruntownym remoncie stała się ośrodkiem badawczym i konferencyjnym Uniwersytetu w Rijece. Konferencja miała miejsce w 50-lecie powstania Uniwersytetu w Rijece. Jej formalnego otwarcia dokonali: dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu w Rijece prof. **Dario Đerđa**, Ph.D, i przewodnicząca Bałkańskiego Stowarzyszenia Prawa Rzymskiego i Rzymskich Tradycji Prawnych „Societas pro Iure Romano” prof. **Malina Novkirishka Stoyanova**. Konferencja zgromadziła uczonych w przedmiocie prawa rzymskiego i dotyczyła kwestii kobiet w starożytnym Rzymie w różnych aspektach historyczno-prawnych.

Konferencja odbyła się na terenie, który przed wiekami stanowił część imperium rzymskiego, na terytorium zwanym *Illiricum*. Być może pod koniec II czy na początku III w. n.e. chwilowo terytoria te włączono do Dalmacji (M. Blečić, *Prilog poznavanju antičke Tarsatike*, „Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu” 2001, vol. 34, s. 79). Jeszcze wcześniej ziemie te określano *Liburnia*, na które oddziaływały sąsiednie ludy zwane *Iapodes*. Starożytna *Tarsatica* (dzisiaj Rijeka), jak również wyspa *Crexi* (dzisiaj Cres) zostały wspomniane już m.in. przez Pliniusza Starszego (I w. n.e.) w *Historii naturalnej* (ks. 3.140). Wyspa Cres zamieszkała była w starożytności przez Liburnów, ale spotykamy na niej ślady greckiej, rzymskiej i bizantyńskiej obecności. Dzisiaj w centrum Rijeki możemy oglądać rzymskie pozostałości, takie jak Brama (*Porta*), zwana niegdyś Rzymskim Łukiem, czy *Principia Tarsatica* – bazę zaopatrzeniową fragmentu *Claustra Alpium Iuliarum* – systemu obronnego i muru z okresu późnego cesarstwa wzdłuż odgałęzienia Alp Julijskich.

Sesji plenarnej sympozjum przewodniczył Prof. **Željko Bartulović**, Ph.D. W ramach tej sesji uczestnicy wysłuchali następujących referatów: Prof. **Marija Ignjatović**, Ph.D., *The Role and Position of Women in Ancient Rome*; Prof. **Malina Novkirishka Stoyanova**, Ph.D., *Mater Familias*; Prof. **Salvatore Puliatti**, Ph.D., *Female Image and Protection of Women in Late Antiquity*; Prof. **Valerius M. Ciuca**, Ph.D., Prof. Mircea-Dan Bob-Bocșan, Ph.D., *A Ship, Named Feminae, in the Mediterranean Port Ovidius... Some Ovidian, Legal and Moral, Ideas. Florilegium*; Prof. **Anamari Petranović**, Ph.D., *(In)firmitas of Feminae (The Roman Approach to the Mediaeval Item)*.

Prof. **Marija Ignjatović**, Ph.D, chciała przybliżyć rolę i pozycję kobiet w starożytnym Rzymie. Zastanawiała się nad stanowiskiem prawnym kobiet zwłaszcza w zakresie prawa publicznego. Choć kobiety nie miały prawa głosu na zgromadzeniach ludowych czy możliwości piastowania urzędów państwowych, to jednak w cesarstwie niektóre z nich odegrały ważną rolę. Profesor z Niszu, miejsca narodzin cesarza Konstantyna Wielkiego, wskazała na przykład cesarskich matek, które odegrały znaczącą społeczną rolę, i co nie może dziwić – zaprezentowała także realny wpływ św. Heleny na ówczesną sytuację polityczną. Przewodnicząca SIR Prof. **Malina Novkirishka Stoyanova**, Ph.D, z Uniwersytetu w Sofii pochyliła się nad kwestią *mater familias* – matką rodziny, która mogła być żoną będącą pod władzą męża, kobietą nie podlegającą władzy męża czy ojca rodziny, czyli *sui iuris*, jak i kobietą cieszącą się dobrą opinią. Profesor przywoływała także poglądy polskiego uczonego Witolda Wołodkiewicza na dany temat. Konkludowała, że „kobieta była widziana przede wszystkim jako matka, dawczyni życia, ochraniająca religią, moralnością i zwyczajami. Zameżna, rozwiedziona, wdowa, pod władzą męża czy *sui iuris* miała swoją pozycję w społeczeństwie rzymskim i była prawnie ochraniająca”.

Prof. **Salvatore Puliatti**, Ph.D., z Uniwersytetu w Parmie w świetle źródeł prawnych i literackich z okresu późnego cesarstwa szukał obrazu rzymskiej kobiety. W sposób szczególny sięgnął do regulacji cesarza Justyna I i Justyniana Wielkiego. Prof. **Valerius M. Ciuca**, Ph.D., z Uniwersytetu w Iasi (Rumunia) poddał analizie twórczość Owidiusza i jego prawne, a także moralne idee, które rzutowały na rozwiązania prawne w odniesieniu do kobiet. Z utworów rzymskiego poety, który doświadczył relegacji do Tomi (dzisiaj Konstanca w Rumunii), akcentował fragmenty mówiące o szacunku należnym kobietom, ich pięknu i duchowi, będące hołdem składanym odwiecznej kobiecości. Natomiast Prof. **Anamari Petranović**, Ph.D., z Uniwersytetu w Rijeci świadoma pozycji prawnej kobiety w Rzymie, sięgnęła do *Statutum Terrae Fluminis anno MDXXX*, czyli Statutu miasta Rijeka z 1530 r. i dokonała porównania wybranych kwestii z zakresu prawa rzeczowego, zobowiązań i spadków świadczących o potencjalnej czy realnej ochronie kobiet ze względu na ich słabość („fragilitas”).

Po sesji plenarnej odbyły się obrady w pięciu równoległych sekcjach. W sekcji I zaprezentowane zostały następujące referaty: Prof. **Emilija Stanković**, Ph.D., *Wages for women who embroidered according to Diokletian's Price Edicts*; Prof. **Milena Polojac** Ph.D., *Consortium and women*; Assoc. Prof. **Valentina Cvetković-Đorđević**, Ph.D., *Women's Legal Capacity – An Overview of the Roman Law and the 1844 Serbian Civil Code Solutions*; Assoc. Prof. **Simeon Groysman**, Ph. D., *Feminae-peregrinae, Religious Marriage and Women's Rights: Modern dialogues with Ideas of Ancient Societies*; Assoc. Prof. **Vladimir Vuletić**, Ph.D., *Feminae: imbecilitas aut optimus sexus*; Assoc. Prof. **Esin Kranli Bajram**, Ph.D., *The Role of Woman in Roman matrimonium iustum*; Assist. Prof. **Tihomir Rachev**, Ph.D., *Women, Obligations, Liability – Senatusconsultum Velleianum*.

W sekcji II: Prof. **Gian Luca Gregori**, Ph.D., *The ius III vel IIII liberorum in Epigraphic Sources*; Assoc. Prof. **Željko Lazić**, Ph.D.; Assist. Prof. **Danilo Rončević**, Ph.D.; **Martin Matijašević**, Ph.D., *Torts in Roman Law with Special Emphasis on the Position of Women as the Perpetrator of the Punishable Act*; Assoc. Prof. **Anisoara Babalau**, Ph.D., *Wives, Concubines and Daughters of Roman Officials with Financial-fiscal Duties in Epigraphic Sources from Roman Dacia*; Assist. Prof. **Milan Milutin**, Ph.D., *Dowry and the Responsibility for mora debitoris in the Roman Classical Texts*; **Sara Mitić**, Ph.D., Teaching Assist., *The Hereditary Status of Women after the Senate Decisions*; **Maria Albu**, Ph.D., Senior Lecturer, *The Dacian Woman and her Life Until the Roman Conquest of Dacia*; **Petrut – George Bran**, Ph.D., Lecturer, *The Dowry Action. The Woman's Privilege Over Other Mortgage Creditors*; **Ivan Belaj**, Mag. Iur., Senior Lecturer, *The Roman Presumption of mater semper certa est and the Protection of Motherhood in Modern Law*.

W sekcji III: Prof. **Ivana Jaramaz Reskušić**, Ph.D., *Prostitution in the Context of Roman Criminal Law*; Prof. **Teodor Sambrian** Ph.D., *Femina et crimina: Women as the Subject of the Crime in Roman Criminal Law*; Assoc. Prof. **Ivan Milotić**, Ph.D.; Assoc. Prof. **Dunja Milotić**, Ph.D., *Roman Sorcery and its Reflections in Medieval Communes on Eastern Adriatic Coast*; Assoc. Prof. **Piotr Sadowski**, Ph.D., *Women and Prison in the Light of the Imperial Constitutions of the Late Roman Empire*; **Monica Ferrari**, Ph.D., Postdoctoral Researcher, *Dying for Love: 'Femicides' in Roman Egypt in the 4th Century* (P. Aktenbuch Pages 3-8).

W sekcji IV: Prof. **Mirjana Akimovska-Polenak**, Ph.D.; Prof. **Vlado Bučkovski**, Ph.D., Prof. **Goce Naumovski**, Ph.D., **Panče Kjosev**, LL.M., *Analysis of Certain Characteristics of Byzantine Rhetoric*; Prof. **Željko Bartulović**, Ph.D., *Some Questions of the Legal Position of Women in Statutes of Kvarner from the End of 13th until the Middle of the 15th Century*; Assoc. Prof. **Ivona Šego-Marić**, Ph.D.; **Ivana Marušić**, LL.M., Teaching Assist., *Testamentum in Roman Law and Statement of the Last Will of Katarina Vukčić Kosača*;

Assist. Prof. **Ines Matić Matešković**, Ph.D.; Assist. Prof. **Danijela Vrbljanac**, Ph.D., *The Marital Property Regime and the Position of Women under Medieval Statutes in Kvarner and Istria: A Glimpse Forward*; Assist. Prof. **Janko Paunović**, Ph.D., *The Right of Dowry in the Statute of Kotor*; Assist. Prof. **Aleksandra Szymańska**, Ph.D., *Non-dotal Assets of the Wife in Medieval and Early Modern Commentaries on the Corpus Iuris Civilis*.

W sekcji V: Prof. **Budislav Vukas**, *The Role of Provisions on Human Rights Protection in Constructing the Nord Adriatic Identities*; Prof. **Zrinka Erent-Sun-ko**, Ph.D.; Assist. Prof. **Miran Marelja**, Ph.D., *The Legal Position of Women in Militarized Societies*; Assoc. Prof. **Berat Aqifi**, Ph.D., *The Role of the Cadastre Buildings in Establishing the Ownership of Floors in the Legal System in Kosovo*; Assoc. Prof. **Sanja Gligić**, Ph.D., *Greek Women v. Roman Women*, Assist. Prof. **Timčo Mucunski**, Ph.D.; Prof. **Aleksandar Klimovski**, Ph.D., *The Function of the peculium in Roman Legal, Economic and Social Relation*; Assist. Prof. **Stoyan Ivanov**, Ph.D., *Iura, feminae, monetae. The Rights and the Power of Women in Rome Represented in the Imperial Coinage*.

Międzynarodowa konferencja naukowa pt. „Feminae” uzmysłowiła uczestnikom, że jednym z ważnych czynników rzutujących na pozycję kobiety w starożytnym Rzymie był jej status prawny. W prawie rzymskim był on niższy niżli status mężczyzny. Dostrzegali to już Papinian, który w księdze 31 *quaestionum* pisał: „W wielu przepisach naszego prawa gorsze jest stanowisko «prawne» kobiet niż mężczyzn” (D. 1.5.9). Zaś Ulpian w księdze 46 *ad edictum* zauważał: „Natomiast kobieta jest początkiem i końcem swojej rodziny” (D. 50.16.195.5). Ten sam jurysta w księdze 1 *institutionum* pisał o pozycji prawnej kobiety,

wyjaśniając kto jest ojcem rodziny, a kto nim nie jest. Córki, wnuczki zrodzone z syna czy prawnuczki znajdowały się pod władzą *pater familias* (D. 1.6.4). Gdy żona wchodziła pod władzę męża, także stawała się osobą *alieni iuris*. Gdy kobieta pozostawała *sui iuris*, to i tak pozostawała pod opieką (*tutela mulierum*). Potrzebę opieki nad kobietami, nawet gdyby były pełnoletnie, Gaius tłumaczył zmiennością usposobienia (*levitas animi*) (G.I. 1.144; G.I. 1.190). Przez wieki przypisywano kobiecie słabość ze względu na płeć (*infirmitas sexus; imbecillitas sexus; fragilitas sexus*), bezradność (*infirmitas consilii*), zmienność usposobienia (*levitas animi*). Od kobiety wymagano przede wszystkim, by była matką i strażniczką życia rodzinnego. Kobiety nie miały w rodzinie władzy nad dziećmi. Do wielu aktów prawnych, przede wszystkim tych formalnych, wymagana była zgoda opiekuna. Od pryncypatu *tutela mulierum* coraz częściej była ustanawiana nie tyle z racji słabości kobiety ze względu na płeć, co w interesie opiekuna w celu zachowania majątku kobiety. Już w II w. p.n.e. instytucja *tutoris optio*, na mocy której żona podlegająca *manus* mogła dokonywać wielokrotnego wyboru tutora, przyczyniała się do upadku *tutela mulierum*. Opieka nad kobietą mogła być sprawowana ustawowo czy na mocy testamentu. Na bazie *lex Atilia* kobieta mogła poprosić urzędnika o wyznaczenie jej tutora. Mocą *lex Iulia et Titia* August uzupełniał, że na prowincji urzędnikiem ustanawiającym opiekuna kobiecie w sytuacji braku tutora ustawowego czy testamentowego byli *praesides provinciae*. Co więcej, w świetle *lex Iulia et Papia Poppaea* kobieta, która urodziła określoną liczbę dzieci (troje – *ingenua*, czworo – *libertina*) stawała się wolna od opieki. Kategorię kobiet wolnych od opieki rozszerzył Klaudiusz (Svet., *Claud.* 18.2-19). Cesarz ten także na mocy *lex Claudia* zniósł agnacyjną tutelę wobec kobiet wolno urodzonych. Najprawdopodobniej po *lex Claudia tutela mulierum* zanikła wobec kobiet wolno urodzonych, a utrzymała się względem wyzwolonic, choć i nad tymi w III w. n.e. zanikła (por. M. Zabłocka, *Zanikanie instytucji tutela mulierum w prawie rzymskim*, „Prawo Kanoniczne. Kwartalnik Prawno-Historyczny” 1987, nr 30/3-4, s. 239-252). Kobieta przez wieki nie mogła dokonać przysposobienia czy zostać opiekunem. Płeć, oprócz wieku, choroby psychicznej czy marnotrawstwa była ważnym czynnikiem rzutującym w antycznym Rzymie na zdolność do czynności prawnych. Gorsze stanowisko prawne kobiet dotyczyło przede wszystkim prawa publicznego.

Kobieta rzymska stereotypowo była postrzegana jako zdolna do zabobonu, trucicielstwa czy magii. Mogła ona dopuścić się aborcji (*abortio*), podmiary dziecka (*suppositio partus*) czy złamania ślubów czystości (*incestum*), cudzołóstwa (*adulterium*), kazirodztwa (*incestum*) czy nierządu (*stuprum*), romansowania z niewolnikami. Niekiedy była traktowana łagodniej podczas dochodzenia czy wymierzania kary ze względu na domniemaną nieznamość

prawa (D.22.6.9.pr.). Ulpian w ks. 33 *Komentarza do edyktu* pisał: „Posag jest odbierany kobietom skazanym «na podstawie» pięciu ustaw: o zbrodni zdrady stanu, o przemocy skierowanej przeciwko interesom publicznym, o zabójstwach popełnionych na bliskich krewnych, o trucicielach, o skrytobójcach” (D. 48.20.3). Potomstwo kobiet skazanych na prace w kopalniach, jeśli urodziło się podczas wykonywania kary przez matkę, rodziło się wolne (D. 48.19.28.6). Kobiety zasadniczo były skazywane na najłżejszą pracę w kopalni. Skazanie mogło być dożywotnie lub czasowe. Podobnie były skazywane do warzenia soli (D. 48.19.8). Możliwość oskarżania kogokolwiek w publicznoprawnym postępowaniu karnym była ograniczona, chyba żeby dotyczyła dochodzenia praw związanych ze śmiercią rodziców, dzieci, patrona, patronki lub ich zstępnych (D. 48.2.1). W myśl *senatus consultum Turpilianum* kobieta była łagodniej traktowana i nie ponosiła odpowiedzialności za celowe odwołanie czy nieuzasadnione odstąpienie od skargi karnej, ewentualnie cofnięcie oskarżenia publicznego (*tergiversatio*) (D. 48.16.4).

Autorowi niniejszego sprawozdania oprócz sesji plenarnej dane było wysłuchać przedłożeń III sekcji, z których chciałby wyróżnić referat prof. **Teodora Sambriana** Ph.D., pt. *Femina et crimina: Women as the Subject of the Crime in Roman Criminal Law*. Uczony z Uniwersytetu w Craiova (Rumunia) pochylił się nad takimi *crimina* w Rzymie, gdzie stroną podmiotową przestępstwa była wyłącznie albo głównie kobieta: cudzołóstwo (*adulterium*), nierząd (*stuprum*), czerpanie korzyści z cudzołóstwa czy *stuprum* (*lenocinium*), aborcja (*abortus*), a także przestępstwa gdzie kobieta nie była stroną podmiotową, jak np. porwanie kobiety (*raptus mulierum*). Profesor zaprezentował także kary, jakie były wymierzane kobietom, a także recepcję rozwiązań rzymskich w systemie średniowiecznego prawa rumuńskiego. Mówiąc o aborcji, T. Sambrian przywołał konstytucję Septymiusza Sewera i Karakalli z ok. 211 r., której treść została przywołana w „*Digestach Justyniana*”: „Ulpianus w księdze trzydziestej trzeciej *Komentarza do edyktu*: Postanowiono, że jeśli kobieta ściśnie płód, aby poronić, namiestnik prowincji skaże ją na wygnanie” (D. 48.8.8). Inne fragmenty *Digestów* jak i D. 48.19.39 pozwalają nam lepiej zrozumieć reskrypt, a mianowicie to, że karanie miało na celu, by nie powstawało przekonanie, że „bezkarnie, pozbawiła ona męża dzieci” (D. 47.11.4), jak i to że dotyczyło to nie tylko kobiety zamężnej, ale także i po rozwodzie, która mogłaby kierować się nienawiścią do byłego męża (D. 48.19.39).

Z polskich uczonych na konferencji gościli dr hab. Piotr Sadowski, prof. UO (Opole) i dr Aleksandra Szymańska (Wrocław). Ks. Piotr Sadowski zaprezentował kwestię „Kobieta a więzienie w świetle konstytucji późnego cesarstwa rzymskiego”. Czasami kobieta w starożytnym Rzymie trafiała do więzienia. Świadczą o tym źródła prawne i pozaprawne. Trafiły tam zwykle kobie-

ty z niższego stanu społecznego czy niewolnice. Te należące do *honestiores* rzadko, czasami przez pomyłkę. Liczba uwięzionych kobiet wzrosła w czasie prześladowań chrześcijan. Rzymski *carcer* nie był karą pozbawienia wolności w ścisłym słowa znaczeniu, a tylko środkiem zaradczym. Służył do „przetrzymywania ludzi, a nie do ich karania” (D. 48.19.8.9). W takim więzieniu przebywali oskarżeni oczekujący na proces karny i wyrok, skazani w oczekiwaniu na wykonanie kary. Rzymski *carcer* zwykle był aresztem, miejscem wykonania wyroku czy odosobnienia osób, które z pobudek psychicznych zagrażały sobie czy innym, a z którymi to ich najbliżsi nie radzili sobie. Gdy w prowincjach czasami namiestnicy zaczęli traktować sam *carcer* jako karę, to cesarz Hadrian zdecydowanie temu się sprzeciwił (D. 48.19.35). Kondycja więźniów w dominancie nie była łatwa. Widać to choćby w pismach retora z IV w. Libaniasza. Na poprawę losu więźniów wpłynęło ustawodawstwo zwłaszcza chrześcijańskich cesarzy. Dotyczyło to także kobiet przebywających w więzieniu. Cesarz Konstancjusz w 340 r. chciał, aby osadzeni mężczyźni i kobiety nie przebywali w tych samych pomieszczeniach. Konstytucja ta znajduje się w *Kodeksie Teodozjańskim* 9.3.3 i została ona dokładnie powtórzona w *Kodeksie Justyniańskim* 9.4.3. Takie postanowienie cesarskie miało na celu ochronę kobiety ze względu na słabość płci i było obrazem konkretnej postawy społecznej. Wpisywało się on w szereg działań ustawodawczych władców tej epoki chcących ochraniać honor kobiety, matki czy żony. Było ono zapewne owocem troski o integralność seksualną kobiety. Kwestia kobiety w korelacji do więzienia stała się także przedmiotem rozdziału 9 Noweli 134 z 556 r. W świetle tej noweli Justynian Wielki zabronił osadzać kobiety w więzieniu. Zakaz ten dotyczył kobiet zasądzonych w sprawach podatkowych lub z powodztw osób prywatnych. W takich sytuacjach mogła ona odpowiedzieć czy to za pośrednictwem męża czy innej osoby. Zabronione zostało także wtedy przetrzymywanie w więzieniu kobiet oskarżonych o najcięższe przestępstwa, które dały poręczyciela lub zapewniły, że zastosują się do decyzji sądu. Kobieta oskarżona o najcięższe przestępstwa miała być umieszczona w klasztorze czy domu modlitwy. Miała być pod strażą kobiet, tak aby nie ucierpiała jej czystość. Na przykładzie powyższej konstytucji widzimy, jak wielką rolę nadawał cesarz życiu zakonnemu. *Ratio legis* analizowanych konstytucji każe nam dostrzegać ogólne trendy humanizowania sytuacji więźniów w okresie późnego cesarstwa rzymskiego.

Uczestnicy konferencji byli ulokowani w Hotelu Kimen w Cres. Tam też miały miejsce uroczyste kolacje, w czasie których uczeni mogli wymieniać swoje poglądy. Symposium pozwoliło znawcom prawa rzymskiego lepiej poznać dawne *Illiricum*, zwłaszcza wyspę i miasto Cres, a przede wszystkim pochylić się nad zagadnieniem kobiet, z którym wciąż łączy się wiele nowych wyzwań.